

Юрій Беззуб

старший викладач,
Інститут післядипломної освіти,
Київський університет імені Бориса Грінченка

ORCID: 0000-0002-8259-4978

Email: bezzub-uv@ukr.net

ГРОМАДСЬКІ ТА ОСОБИСТІ ВЗАЄМИНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ І БОРИСА ГРІНЧЕНКА: ПОПЕРЕДНІ НОТАТКИ ЗА ЛИСТАМИ ПОЕТЕСИ

Анотація. У статті на основі документів особового походження (ego-документів), насамперед епістолярної спадщини Лесі Українки, досліджуються громадські та особисті взаємини видатних діячів українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст. Лесі Українки і Бориса Грінченка. Встановлено, що збережений і опублікований масив листів поетеси є важливим джерелом для висвітлення їхніх стосунків. Доведено, що використання епістолярію сприяє не лише відтворенню фактів, а й кращому розумінню атмосфери подій та концептуальному осмисленню українського громадсько-політичного руху та його окремих постатей. Визначено і схарактеризовано етапи розвитку взаємовідносин Лесі Українки і Бориса Грінченка та показано їх на тлі індивідуальності авторки листів, її особистісного розуміння й бачення українського руху, ставлення до описуваних людей і подій, а також з оглядом на обставини тогочасного суспільного контексту.

Ключові слова: Леся Українка, Борис Грінченко, українське національне відродження, українська нація, громадсько-політичний рух, документи особового походження, ego-документи, епістолярна спадщина.

Yurii Bezzub

Senior Lecturer,
Institute of In-Service Training,
Borys Grinchenko Kyiv University

PUBLIC AND PERSONAL RELATIONS BETWEEN LESYA UKRAINKA AND BORYS HRINCHENKO: PRELIMINARY NOTES OF THE POET'S LETTERS

Abstract. The article examines the public and personal relations of prominent figures of the Ukrainian national revival of the late XIX - early XX centuries Lesya Ukrainka and Borys Hrinchenko based on documents of personal origin (ego-documents), first of all Lesya Ukrainka's epistolary heritage. It is established that the preserved and published array of the poet's letters is an important source for covering their relations. It is proved that the use of epistolary contributes not only to the reproduction of facts, but also to a better understanding of the atmosphere of events and the conceptual understanding of the Ukrainian socio-political movement and its individual figures. The stages of development of the relationship between Lesya Ukrainka and Borys Hrinchenko are defined and characterized against the background of the author's individuality, her personal understanding and vision of the Ukrainian movement, attitude to the described people and events, as well as the circumstances of the social context.

Key words: Lesya Ukrainka, Borys Hrinchenko, Ukrainian national revival, Ukrainian nation, socio-political movement, documents of personal origin, ego-documents, epistolary heritage.

Будь-яка спроба подальшого фактологічного висвітлення і концептуального осмислення українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст. неминує зумовлюватиме необхідність поглибленого дослідження життєвого шляху, діяльності й творчого спадку його провідних діячів, а особливо їхніх взаємовідносин. Постаті Лесі Українки і Бориса Грінченка посідають провідне місце в українській літературі, науці, сучасному їм українському культурному й суспільно-політичному ландшафті. Тому без в'яснення як громадських, так і

приватних стосунків двох особистостей складнішою видається справа відтворення ідейних шукань і практичних заходів тогочасної інтелігенції у справі формування модерної української нації.

Досі стосунки Лесі Українки і Бориса Грінченка не поставали предметом окремого спеціального дослідження і вивчалися лише фрагментарно в загальному контексті подій, явищ і процесів українського національного руху. Про їхні взаємини маємо кілька змальованих епізодів у спогадах чоловіка Лесі Українки Климента Квітки [6] та розвідку

М. Мороза «Леся Українка і «Просвіта», присвячену її участі в організації та роботі Київської просвіти в 1906-1909 рр. під головуванням Б. Грінченка [15, с. 522-525].

Наголошуючи властиву Лесі Українці нехить займатися літературною або громадською роботою «для даної хвили», тобто на замовлення, К. Квітка згадував, як Б. Грінченко переконав поетесу написати для редакovanого ним журналу «Нова громада» матеріал «для практичної потреби»: «Б. Грінченко на словах запросив Лесю Українку до співроботи в таких виразах, які їй, вона признавалася, засмутили тим, що вона побачила в них, що статтями, так сказати, практичного характеру – оглядами європейських літератур тощо редактор більше інтересується, ніж її власними творами. Була вражена теж тим, що як по надрукуванні в цьому журналі «Трьох хвилин» [№ 10 за 1906 р. – Ю.Б.] вона спитала Грінченка, якої він думки про сю річ, він признався, що не має часу прочитати, тим часом статтю «Утопія в белетристиці» [№ 11-12 за 1906 р. – Ю.Б.] і перекладом англійської статті про ірландське відродження (переклад Лесі Українки «Справа ірландської мови» статті Ф. Фегі «The Irish language movement» (Лондон, 1901 р.) в № 1 «Нової громади» за 1906 р. – Ю.Б.), які Леся таки зладила до цього журналу, Грінченко дуже втішився і виражав своє втішення *sponse sua* [широ – Ю.Б.]. До речі, згадаю, – підсумовує К. Квітка, – що особисті відносини Лесі Українки і Грінченка були дуже добрі, але розмови їх майже не виходили поза межі спільних громадських і літературних інтересів, не торкалися чисто особистих справ» [6, с. 247-249].

Згадані К. Квіткою епізоди припадають на пізні часи відносин між Лесею Українкою і Борисом Грінченком. Однак, як побачимо далі, листи поетеси, нещодавно перевидані без купюр у трьох книгах, які й стали документальним підґрунтям цієї розвідки, цілковито спростовують такий спрощений погляд на їхні взаємини [10, 11, 12].

Авторка передмови до нового видання «Листів» В. Агєєва відзначила: «Автентичний епістолярій Лесі Українки змушує нас дещо відкоригувати бачення її творчої еволюції, дасть змогу повніше й глибше зрозуміти її ідеологічні та політичні погляди й переконання. Водночас допоможе скласти ясніше уявлення про ціле покоління, про розмаїті шукання, прагнення, контрверсії модерністської доби, культури *fin de siècle*. Відреставровані, очищені від грубих пізніших нашарувань, по-новому висвітлюються портрети видатних письменників, громадських діячів, людей того кола, з якого вийшло немало знаних творців Української Народної Республіки. Листи можна захоплено прочитати і як... історію становлення нашої модерністської літератури, формування українських ідеологічних, суспільно-політичних рухів...У всіх цих...«порізаних листочках» зацілів дух часу, неповторність доби» [10, с. 27].

У 1888 р. Леся Українка розпочала самостійне «доросле» листування з улюбленим дядьком М. Драгомановим і відтоді активно включається в українське громадське життя. Ведені з ранньої юності «доброзичливі епістолярні діалоги» поєднували їх до смерті дядька в 1895 р. «Спокійне наставництво, надіслані книги, стабільна методична позиція дядька у політичних та наукових питаннях сприяли Лесі в самоосвіті та виробленні власних поглядів на різні життєві сфери. Він був добрим генієм, із судженнями якого вона звикла співставляти власні погляди; його підтримка додавала впевненості у собі, а критика була знаком, що напрям думок необхідно скоригувати» [7].

У листі до Л. М. Драгоманової-Шишманової від 20.IX (2.X).1896 р. Леся Українка зізнавалася: «Часом мої мислі заводять мене у такий лабіринт, з якого міг би мене вивести тільки один чоловік [М. Драгоманов – Ю.Б.], але його вже нема, і сеє нема я чую тепер більш, ніж коли» [10, с. 414]. Пізніше у листі до М. Павлика 28.III (10.IV).1903 р., відповідаючи на його пропозицію «скинутися (зректися) всякої політики», щоб упорядкувати особистий архів М. Драгоманова, який планувалося перевезти до Львова, вона визнала цю вимогу прикрою і неприйнятною, між іншим висунувши такий аргумент: «Скинутися «всякої політики» в літературі і в моїх зносинах з метрополією ніяк не може, бо не тільки переконання, але темперамент мій того не дозволяє, а ще не дозволяє – знаєте що? – дядьків заповіт. Ми говорили з дядьком не раз про такі теми, і він казав, що хотів би, щоб я через кілька років стала жити десь «на вільнішій землі», з тим щоб, власне, до кінця набратись, а не скинутись політики; з тим, щоб, по змозі моїй, провадити далі те, чого я вчилася у нього і чого мала навчитися від життя за ті «кілька років», прожитих на Україні, а не з тим, щоб стати тільки консерваторкою паперів, хоч і дуже цінних, та все-таки не мою працю писаних. Дядько хотів, щоб і моя праця, і моя думка росли і жили, щоб я ні літератури, ні політики не скидалась, щоб я шукала свого шляху, була б не епігоном його, а духовною дитиною» [12, с. 89].

У кінці 1880-х – на початку 1890-х рр. в українську національну «політику» стрімко вривається Б. Грінченко. Якраз тоді він спостеріг великий талант в поезіях юної Лесі Українки. У листі до Т. Зіньківського 16.I.1889 р. (за чотири роки до появи друком першої збірки її оригінальних творів «На крилах пісень» (1893)), він відзначав: «Які пишні твори Олени, Лесі й Олесі – Пчілок, Українок і Зірок, – найбільш другої!». Йдеться про поезії Лесі Українки «З Гейне», «Чого?», надруковані в № 1 «Зорі» за 1889 р. [16, с. 93].

Заочному знайомству Лесі Українки і Б. Грінченка сприяли започатковані останнім публічні дискусії, пізніше названі «полеміками про українську національну справу», які зроблять його відомою й помітною фігурою в українському громадському середовищі. На думку П. Соханя, М. Драгоманов

вперше згадує Б. Грінченка (під псевдонімом Чайченка) ще в листі з Женеві до Старої громади в лютому 1887 р. Аналізуючи українські переклади з інших літератур, він висловлює невдоволення послабленням уваги молодих українців до європейської літератури і надмірним захопленням ідеями толстовства, і зазначає: «Толстовське шаманство посилається українцями в Галичину, українофіл Чайченко перекладає й печатає плоди цього шаманства в Галичині» [2, с. 12]. Можливо, вже це викликало певне невдоволення у Б. Грінченка і стало поштовхом до майбутніх диспутів у № 10, 13-14 за 1888 р. та № 4, 8-11 за 1889 р. львівського журналу «Зоря», коли вперше розпочалася полеміка між Б. Грінченком («Вартовим») та М. Драгомановим («Чудаком») щодо питання про ставлення українців до російської літератури [2, с. 12-13]. Однак це був лише вступ до подальших дискусій, що розгорнулися в 1891-1893 рр.

Підтвердження цьому знаходимо в листі Б. Грінченка до О. Кониського 19.VIII.1891 р.: «А що до радикалів ...покійний Трохим [Зіньківський – Ю.Б.] колись казав, що українофілами можуть бути або Дон-Кіхоти або ідіоти. Але він забув ще одну групу – генералів «отъ украинофильства». Ні що інше, як «генеральська» пиха примушує пана Д. [М. Драгоманова – Ю.Б.] не признавати ніякої логіки і вдавати з себе мало не цілоєвропейського рятівника» [1].

У 1891 р. Б. Грінченко зініціював першу публічну загальноукраїнську полеміку про шляхи розвитку української літературної мови, зокрема щодо допустимих меж впливу на неї галицької мови, започаткувавши її статтею «Галицькі вірші» в № 8-10 газети «Правда» за 1891 р. під псевдонімом Василь Чайченко. Крім Б. Грінченка та І. Франка, в ній взяли участь М. Кононенко (М. Школиченко), І. Кокорудз, А. Кримський (А. Хванько), Л. Глібов, І. Верхратський (Лосун), Ом. Огоновський та ін. Історія перебігу цієї гострої дискусії має доволі солідну наукову і науково-публіцистичну літературу. Принагідно відзначимо лише, що у працях мовознавців та літературознавців полемічні статті Б. Грінченка здобули неоднозначні і часом контрверсійні оцінки дослідників [22; 16, с. 85-137; 19; 5].

У травні 1892 р. Б. Грінченко вже під псевдонімом «П. Вартовий» розпочав нову дискусію в «Буковині» у формі «Листів з України Наддніпрянської», що згодом перейшла в пряму полеміку «про українську національну справу» з М. Драгомановим, який мав реноме теоретика українського національного руху і який, як знаємо, користувався великим авторитетом у Лесі Українки. Полеміка тривала протягом 1892-1893 рр., її матеріали видані окремою книжкою, отож відомі сучасним дослідникам [2]. Відомо, що Б. Грінченко ніколи не зустрічався з М. Драгомановим, а останній тривалий час навіть не знав його справжнього прізвища, сприймаючи Грінченкові псевдоніми «Чайченко» і «Вартовий» як двох різних діячів [2, с. 11-12]. Цікаво, що в цій думці утверджував М. Драгоманова й І. Франко. У листі до

нього від 14.II.1894 р. І. Франко зазначав: «Замічу ще, що Вартовий не Чайченко, а катеринославець Катренко, і що надарма Ви його балакання приймаєте за голос «нашої публіки» [20, с. 460-461].

Попри відсутність особистих контактів помітна чимала напруженість в заочних стосунках між Б. Грінченком і М. Драгомановим, яка прямо впливала на гостроту полеміки, визначала часом навіть нещадні взаємні оцінки. Як видається, Б. Грінченко належав до тієї нової української молоді, яка досить критично ставилась до «федералістичної» спадщини М. Драгоманова і намагалася сформулювати ідею державної незалежності для українського народу.

Полемічний запал Б. Грінченка підігрівався також тим, що М. Драгоманов надрукував у галицько-буковинських виданнях кілька критичних рецензій на видані Грінченкові твори, в яких ретельно й прискіпливо розібрав авторські «тенденції». Йдеться, зокрема, про рецензію М. Драгоманова «Сонячний промінь». Повість Василя Чайченка» (1893) [4, 386-392]; статтю «Неправда – не просвіта» (1892) [4, 393-400]; замітку «Інтерес галицько-руської літератури» (1893) [4, 401-402]; рецензію «Твори Василя Чайченка. Том I. Оповідання. Том II. Сонячний промінь. Том III. На розпутьті» (1893) [4, 416-432]. У цих розвідках М. Драгоманов говорить про Б. Грінченка як про «дуже працюючого», «найплодовитішого», «найбільш уталантованого» українського письменника, що з'явилися в Наддніпрянщині з 1880-х рр., однак оцінює його талант «як не дуже сильний, по крайній мірі, не яскравий: він не вирізує своїх образів і осіб так, щоб вони кидались у вічі читателеві, говорили самі за себе, навіть без умисного заміру творця або й противно їм. Такі таланти мають одначе свою ціну, тільки твори їх потребують часто світла ідеї самого автора, і, звичайно, самі автори такі те чують і охоче виставляють при своїх картинах і тенденції. Так робить і д. Чайченко, навіть аж занадто для белетриста, дуже часто переходячи в дидактику і публіцистику» [4, с. 416].

Зроблений стислий огляд взаємин Б. Грінченка і М. Драгоманова важливий, оскільки саме в цьому контексті з'являються вперше оціночні судження Лесі Українки про Б. Грінченка. Останній вперше згадується в її листі до М. Драгоманова 22.VIII (3.IX).1891 р., де вона розмірковує про великий вплив дядькових статей у журналі «Народ» на український інтелектуальний загал Наддніпрянської України [10, с. 153-158]. Негативно відізвавшись про роман О. Кониського «Боротьба», надрукований у 1890-1891 рр. у журналі «Правда», а також про творчість І. Нечуя-Левицького, зокрема про його нову повість «Над Чорним морем» (1891 р.), вона просила: «Бога ради, не судіть нас по романах Нечуя, бо прийдеться засудити нас навки безневинно. Принаймні я не знаю ні одної розумної людини в Нечуєвих романах, якби вірити йому, то вся Україна здалась би дурною. ... Мені тільки жаль, що наша бідна українська література отак поневіряється через різних Нечуїв,

Кониських, Чайченків [йдеться про Б. Грінченка – Ю.Б.] і т. п. «корифеїв», а то, про мене, хоч би їхніми творами греблі гачено» [10, с. 157]. До визивно-ущипливих оцінок представників народницької літератури Леся Українка вдається і в інших листах початку 1890-х рр., постійно зараховуючи і Чайченка-Грінченка до послідовників «Нечуєвої школи».

У листах Лесі Українки добре пояснено саму сутність полеміки молодих письменників з поколінням «літературних батьків», речниками народницької, позитивістської ідеології. За словами В. Агєвої, протистояння генерацій, незгоди Лесі Українки з І. Нечуєм-Левицьким, О. Кониським, Б. Грінченком, П. Мирним, С. Єфремовим були естетичними, а не політичними. «Ішлося про боротьбу літературних генерацій, про зречення українофільства й оборону нових художніх тенденцій і, що дуже важливо, про західницькі, європеїстські переорієнтації та подолання колоніальної відсталості, залежності від російського впливу й посередництва. «Батькам»-українофілам молодь закидає нечутливість до духу часу, неспроможність переорієнтуватися на творення національної, а не народної, рустикальної літератури. Уже у ХХ ст. всі спроби модернізації культури незмінно пов'язані з європеїзмом, з увагою до набутоків західних митців. Вкраз із таких позицій Леся Українка обстоює своє розуміння нового письменства» [10, с. 14-15].

Леся Українка з самого початку уважно спостерігала за полемікою «про українську національну справу» між Б. Грінченком і М. Драгомановим на сторінках галицько-буковинських видань у 1892-1893 рр. У квітнево-травневому 1893 р. листі до М. Драгоманова вона шкодує, що немає можливості дочитати до кінця Грінченкові «Листи з України Наддніпрянської» в «Буковині» і цікаві їй відповіді М. Драгоманова, адже галицькі видання надходять нерегулярно [10, с. 195]. Бідкається, що «листів Вартового читала всього два перших» і «питає по людях продовження їх» під час своєї поїздки до Гадяча, «та й не допиталася», і зазначає, що буде рада, «коли Ви пришлете і сі листи, і Ваші відповіді» (лист до М. Драгоманова 23.VI (5.VII).1893 р. [10, с. 206]. У листі з Одеси 17.VIII (29.VIII).1893 р. ще раз просить дядька «доконче прислати листи Вартового та Вашу відповідь» [10, с. 209].

Показовими є враження Лесі Українки від дискусії, а заразом і від самого Б. Грінченка, висловлені нею в дописі до М. Драгоманова 12 (24).XI.1893 р. з Києва: «Тут я бачила частину відповіді Варт[овому], відповідь ся робить на людців враження, принаймні дискусію викликає, а се добре, бо між нашим людом в чимало таких шкаралупників, що їх не хутко проймеш. Чудна людина сей Варт[овий], часом говорить, як чоловік, а часом, як настоящий невіглас! Сі порівняння цілої літератури з «шматом гнилої ковбаси» і т. п. се щось несвітське! Але: в відповіді є помилка при цінуванні наших патріотів-літератів; – невже Л[євицький] має більш

талану, ніж К[ониський]?.. Ні, се трудно зважити» [10, с. 231].

У квітнево-травневому 1893 р. листі до М. Драгоманова Леся Українка також різко відгукувалася про Б. Грінченка та його твори: «Не сподівалась я від Франка таких речей хвалебних, які він тепер провадить своїм недавнім ворогам у «Зорі», – невже оце все «для лакомства нещасного»? Чи се так, з великої гречності? Ет, щось не до шмиги виходить! (У статті «Наше літературне життя в 1892 р.» І. Франко позитивно відгукнувся про творчість Б. Грінченка. Хоча ще недавно критикував його у статті «Говоримо на вовка – скажімо й за вовка» (№ 18 «Зорі» за 1891 р.) за погляди щодо української мови та літератури, висловлені Б. Грінченком у статті «Галицькі вірші» (№ 8, 9 «Правди» за 1891 р.) [10, с. 197].

«Правда Ваша, – продовжує поетеса, – що в «Зорі» оскудене видно, коли ж там якось так запанувала Левицько-Чайченківська школа, що й протиснутись крізь неї трудно. Чи то ми ще стоїмо на такому низькому ступені розвитку літературного, що у нас іще пишуться, і читаються, і навіть декому подобаються такі речі, як «На розпутьті» [повість Б. Грінченка – Ю.Б.], «Поміж ворогами» [повість І. Нечуя-Левицького – Ю.Б.] etc. Чи довго ж ми стоятимем на сьому ступені?!» [10, с. 197].

Описуючи в листі до матері 24.X (5.XI).1893 р. зібрання гуртка «Плеяда», вона, між іншим, повідомляла, що М. Кононенко «читав довгу повість, шкода тільки, що вона скучна і тенденційна до останньої крайности (à la Чайченко!) і до збірника йти не може» [10, с. 224].

Леся Українка активно слідкувала за ідеологічними течіями в українському русі першої половини 1890-х рр. і намагалася зорієнтувати в них М. Драгоманова. У листі до нього 23.VI (5.VII).1893 р. вона оцінювала програму «Братерства Тарасівців», заснованого 1891/1892 р. групою студентів у складі І. Липи, М. Байздренка, М. Базькевича, В. Боровика, Б. Грінченка, М. Кононенка, М. Коцюбинського та ін. «Братерство» часто вважають першою українською політичною організацією на засадах самостійності України. «Profession de foi [виклад політичних переконань (франц.) – Ю.Б.] молодих українців, [опубліковано у 4 числі львівської «Правди» за 1893 р. – Ю.Б.] кажуть, походить з Харкова. Не знаю, як прийнята вона у Харкові, а в Києві нею незадоволені за «неповажання старших», виражене в ній. Мені здається, що я вже багато читала таких самих professions de foi в тій же самій «Правді», настільки мало нового я з неї вичитала. Тепер бачу, через що Правда притягає до себе все таки чимало людей, – через те, що на світі, а надто на нашому українському, страх багато тих людей, що, мовляли Ви, ні риба, ні м'ясо, а треба ж і їм десь подітись, то вони і йдуть під той «національний стяг», що розпустила Правда. Я не розумію тільки, як то людина може одважитись лізти в публіцистику та виголошувати різні professions de foi, тоді як їй по настоящому треба ще багато учитись та

привидляться для того, щоб стати на людину похорою» [10, с. 206-207]. Б. Грінченко був активним діячем «Братерства», отже ця оцінка поширювалася і на нього.

У травні 1894 р. Леся Українка виїздить до Софії, де більше року проживає в родині Драгоманова. Одразу після його смерті (20.VI (2.VII).1895 р.) М. Павлик розпочав роботу з підготовки збірки про видатного товариша і Леся Українка переписувала для упорядника листи, що надійшли до Софії на пошану померлого. Ті листи були надруковані в № 12 «Народу» за 1895 р., а пізніше частину з них, у тому числі й лист Б. Грінченка, М. Павлик включив до збірника на пошану М. Драгоманова [13]. Свій лист на смерть М. Драгоманова Б. Грінченко, за словами М. Павлика, «один із найчільніших молодих Українців, – то ще недавній супротивник Покійного», закінчив дуже характеристично: «Він умер. Зникло, розвіялось усе дочасне, все особисте, всі ті випадкові хмарки, що тьмарили цю постать. Зникло – і перед нами встає ясний і чистий образ борця за идею. Схлиємо перед ім чоло низько, низько і – до праці!» [13, с. 152].

У листі до М. Павлика 10 (22).VII.1895 р. з Софії Леся Українка порівнювала отримані листи: «Лист Вартового мене не очарував – риторично і холодно. Але лист Хв[анька Кримського] [13, с. 216-219] пройняв до живого серця, до сліз – я дуже б хотіла пізнати сього щирого хлопця. Так, наша молодіж любила його...» [10, с. 364-365].

Після 1895 р. Б. Грінченко тривалий час не згадується у збережених листах Лесі Українки. Однак у 1903 р. між ними розпочалося безпосереднє листовне спілкування. На жаль, за відомими джерелами нам поки що не вдалося встановити, коли саме і за яких обставин сталося особисте знайомство Лесі Українки і Б. Грінченка. Згодом, це могло бути в 1902 р., коли на початку червня на запрошення Старої громади Б. Грінченко переїхав з Чернігова до Києва для укладання словника української мови і спочатку замешкав у М. Лисенка на вулиці Маріїнсько-Благовіщенській, 95. Поруч, у 97 будинку в 1899-1909 рр. мешкала родина Косачів [14].

Окремі розлогі листи Лесі Українки до Б. Грінченка і родини Грінченків засвідчують, що розпочате спілкування виходило за рамки виключно громадських справ, оскільки в них ідеться про чимало речей приватного, суто людського характеру. 6 (19).VII.1903 р. Леся Українка просить Б. Грінченка позичити на місяць збірку оповідань І. Франка «В поті чола», терміново потрібну їй, щоб перекласти оповідання І. Франка російською мовою для видавництва «Донская речь». Це лист має підпис: «З правдивою і глибокою пошаною до Вас, Л. Косач» [12, с. 145].

На нашу думку, на початок 1900-х рр. Леся Українка, вже добре знаючи про подвижницьку Грінченкову працю на ниві національно-культурного й політичного відродження, переосмислює його громадську діяльність. Це помітно з її листа до

Б. Грінченка 25.XI (8.XII).1903 р. із Тбілісі, в якому вона дякує за щойно виданий і надісланий їй авторський примірник 1-го тому його поезій «Писання», «що додав мені правдивої віти і розваги тут, на чужині». У листі авторка ділиться з Б. Грінченком своїми переживаннями з приводу «великого горя» – смерті брата Михайла Косача, «що впало раптом, як грім з ясного неба, на нашу родину, відбилося було на мені тим способом, що на довгий час позбавило мене моральної змоги писати листи, та, властиво, не тільки моральної, але й фізичної до значної міри... Вважаючи на се, може, пробачите мені мою негречність супроти Вас. Найбільше припав мені до серця той розділ з Вашої книги, що зветься «На селі», може, се тому, що я люблю таку чисту, прозору епіку, якої сама зроду не вмiла вдати і яку так чудово вдали Ви, а може, ще й тому, що в сих малих і простих образках став, як живий, мені, вічній мандрівниці, той рідний край, що я так зрідка і не надовго бачу останніми роками. Коли Вам не траплялось ніколи жити довго де-небудь в далекому краю, та ще й не так по волі, як поневолі, то, може, Ви й не збагнете, яке то гірке і вкупі солодке те почуття, що збудили в мені Ваші вірші. Я дякую за нього Вам і Вашій музі, але все ж Ви, може, засливіші від мене тим, що будите такі почуття, але самі не дізнаєте, – нехай же і завжди так буде!» Наостанок передавала вітання дружині Б. Грінченка Марії Миколаївні (Загірній) та їхній дочці Насті, додавши при цьому: «Коли буде що таке, в чім я можу допомогти чи стати у пригоді хоч і на чужині, то я завжди готова. З правдивою пошаною до Вас, Л. Косач» [12, с. 163-164].

Наприкінці 1904 р. Леся Українка була стурбована відсутністю друкованих відгуків на тогорічне київське видання своєї збірки «На крилах пісень» і втішилася схвальним листовним відгуком Б. Грінченка, про що повідомляла матері в листі 25.XI (8.XII).1904 р. з Тифлісу [12, с. 207-209].

Від 1905 р. Леся Українка зверталася до Б. Грінченка не лише в різноманітних громадських, але й у приватних справах. Із листа 14 (27).VIII.1905 р. із Зеленого Гаю видно, що Б. Грінченко передав Лесі Українці через К. Квітку авторський примірник другого тому своєї «Писань», видрукованих 1905 р., і вона сподівається віддячити йому задуманим збірником своїх віршів. Далі просить сповістити, чи варто їй спеціально їхати з Гадяча до Києва на зустріч із киянами – «земляками, що вертатимуться з Катеринослава» з екскурсії, організованої Д. Яворницьким; просить перевірити чутку про це на місці [12, с. 229-230].

Свідчення близьких стосунків Лесі Українки з сім'єю Грінченків у 1905 р. в Києві знаходимо в листі до А. Кримського: поетеса висловлює впевненість у тому, що коли б її ім'я було згадане А. Кримським під час його відвідин Грінченків, останні обов'язково вказали б на тогочасне перебування її в Києві на Маріїнсько-Благовіщенській, 97 (лист від 3 (16).XI.1905 р.) [12, с. 237].

Особливо близькими стали взаємини Лесі Українки і Б. Грінченка в часи спільної роботи в Київській «Просвіті» в 1906–1909 рр. Очевидно, за дорученням Б. Грінченка, М. П. Левицький писав до Лесі Українки та її сестри Ольги, «призволяючи нас (від імені «Просвіти») взяти на себе номінально або й фактично просвітянську бібліотеку». Рада «Просвіти» з необхідності шукала на це місце людину з потрібним «цензом», тобто без жодних, офіційно «зарєєстрованих провин» перед владою. На думку Лесі Українки, її особа відповідала цим вимогам: «Щодо мене, то за мною нема ніяких зарєєстрованих «првин» (адже труси на кордоні, та ще й без «наслідків», се вже такий мінімум, що й не йде ні в який рахунок), в тюрмі не сиділа, під судом і слідством не була, «гласного надзора» не скуштувала, зостається тільки те «хождение под богом», без якого у нас ні одна жива душа не буває. Сестра моя, як Вам, може, відомо, сиділа в тюрмі два місяці позаторік, була причеплена до якогось «д'їла» і якийсь час малася під «гласним надзором». Тому в листі до Б. Грінченка 22.VII (4.VIII).1906 р. із Зеленого Гаю Леся Українка просила раду «Просвіти» «саму зважити, котру з нас вона вважає за кращу фірму, та тую вже й записати, куди там слід» [12, с. 284-285].

25 червня 1906 р. на загальних зборах до ради «Просвіти» імені Т. Шевченка обрано Б. Грінченка (головою), В. Дурдуківського (скарбником), С.О.Єфремова, Л. Косач (Лесю Українку) (товаришем голови), О. Косач (Олену Пчілку), М. Левицького, В. Степанківського, С. Шемета (тимчасово секретарем). Сестра Лесі Українки Ольга Косач стала головою бібліотечної комісії. Разом вони енергійно взялися за комплектування бібліотеки, яка на кінець 1906 р. нараховувала вже близько 2 тис. томів.

Під час революційних подій 1905-1907 рр. громадське життя в Києві значно активізувалося. У 1906 р. Олена Пчілка увійшла до редакції українського часопису «Рідний Край», а від березня 1907 р. стала його редактором-видавцем. З кінця 1905 р. до кінця серпня 1906 р. в Києві виходила перша щоденна українська громадсько-політична і культурно-просвітницька газета «Громадська думка» (її видавцями були Є. Чикаленко, В. Симиренко і В. Леонтович, а редакторами В. Леонтович, Ф. Матушевський та Б. Грінченко). Безпосереднім продовженням «Громадської думки», забороненої урядом, стала «Рада» – єдина щоденна українська громадсько-політична, економічна і літературна газета українською мовою в Наддніпрянщині, яка виходила в Києві з вересня 1906 р. до липня 1914 р. Офіційним видавцем був Б. Грінченко, а фактично видавав і фінансував її Є. Чикаленко за деякої матеріальної підтримки В. Симиренка, Л. Жебуньова, П. Стебницького, В. Леонтовича. «До речі, «Рідний край» вже не «одинокий», бо тут почала виходити «Рада», правда, досить безпорадна, бо при 3½ співробітниках, але все ж є «щоденна часопись» як не як». ... Думала ще багато написати, та пора в «Просвіту» на збори «бібліотечної комісії», –

ділилася Леся Українка київськими новинами з матір'ю в листі 19.IX. (2.X).1906 р. [12, с. 285-286].

Тема «Просвіти» стає однією з провідних у листах Лесі Українки до різних кореспондентів у 1906-1910 рр., зокрема й у листах до Б. Грінченка. Втішні новини поетеса повідомляє О. Кобилянській в листі 25.IX. (8.X).1906 р.: «У Києві тепер єдиний ясний пункт на темному тлі українського життя – то наша недавно відкрита «Просвіта». Се ж перше легальне українське товариство у Києві, відколи він став «губернським городом російської імперії», а то досі можна було тільки «кієвськія общества» відкривати, борони боже, не українське. «Просвіта» наша хоче мати ширші завдання, ніж галицька, і, крім видавництва книжок для народу, хоче мати свою бібліотеку, книгарню, музей і всяку всячину, а чи воно пощастить, то, звісно, невідомо. Тим часом найбільше заходжуємось коло видавництва та коло бібліотеки. А з бібліотекою найбільше маю клопіт я, бо то я маю бути «відповідальною особою» в тій справі, та хочеться, щоб воно було якось не гірше, ніж у людей». Вона закликає О. Кобилянську пожертвувати для «Просвіти» примірники її творів [12, с. 290].

Леся Українка зверталася з листами до українських письменників і науковців з проханням дарувати до просвітянської бібліотеки видання не лише українською, а й іншими мовами. У листі до А. Кримського у жовтні-листопаді 1906 р. вона захоплено повідомляла: «Наша мета – зробити нашу бібліотеку настільки багатую й розмаїтою, щоб українець, пробуваючи в Києві, не потребував ходити по чужих бібліотеках, а міг би знайти загоду в своїх літературних потребах у рідній інституції. Хотілось би вірити, що Ukraina far[à] da se[!] [Україна зробить це для себе (італ.) – Ю.Б.] хоч у сій справі... Добре було б якнайскоріше провести всякі просвітні заходи, бо тепер мало хто і мало що сподівається довгого віку, то треба екстенсивність інтенсивністю надолужати» [12, с. 290].

У листі до В. М. Гнатюка 16 (29).I.1907 р. Леся Українка розгортає широко задуману програму діяльності «Просвіти», повідомляючи, що Товариство вже «заходилося ... уряджувати в Києві бібліотеку, читальню, книгарню, музей і видання популярно-наукових книжок. Звичайно, українська бібліотека в Києві, центрі культурного життя російської України, матиме вагу загальнонаціональної інституції, коли буде змога зробити її багатую. Таку саму вагу матиме й музей коло «Просвіти», до якого вже пожертвовано дуже коштовну етнографічну колекцію та інші речі; що ж до видавництва, то воно у всякому разі матиме значення для цілого народу, а не для самої тільки Київщини» [9].

У ніч з 17 (30) на 18 (31) січня 1907 р. в Києві відбулися арешти української інтелігенції, пізніше відомі під назвою «Української ночі». У помешканні Косачів на Маріїнсько-Благовіщенській, 97 відбувся жандармський обшук. Після труску Лесю Українку та Ольгу Косач (сестру) заарештували, вранці їх

відпустили, встановивши за старшою гласний нагляд. Короткотривале ув'язнення сестри Косач відбували в одній камері із заарештованим тоді ж Б. Грінченком. У листі 24.I. (6.II).1907 р. Леся Українка з гумором повідомляла матері про «ту халепу»: «Якась чисто божевільна історія: натаскати людей, нераз хворих і старих, по участках і, не спитавши навіть нічогісінько, відпустити восвоєсі, – кому й нащо потрібно, щоб люди сі одну ніч не ночували дома? Нам з Лілею [родинне ім'я сестри Ольги – Ю.Б.] ще сяк-так було: камера більш-менш чиста і товариство не уголовне, та ще Грінченко, що був нашим *vis à vis* по камері, поділився з нами присланою йому з дому стравою (дав пляшку гарячого молока і дві котлети), то, значить, ми й без сніданку не zostались.... Читала я сьогодні в газетах, що й на «Рідний край» був напад. Оце ще халепа! Тут, кажуть, страшенно розруйновано «Раду» і «Вісник ...» [12, с. 293-294]. «Просвіта» наша все-таки «не унывает», оце зараз піду та будемо виробляти план ряда публічних рефератів і писати прошеніє про дозвіл української початкової школи – може, якраз діло вигорить» [12, с. 295].

17 (30).I.1907 р. на засіданні шкільно-лекційної комісії «Просвіти» Леся Українка погодилася підготувати й прочитати два реферати – «Роль юрби в сучасній белетристиці» та «Народницький театр на Заході і в нас». 21.I.(3.II)1907 р. на черговому засіданні члени «Просвіти» вирішили звернутися до міністра народної освіти Російської імперії з проханням дозволити відкрити в Києві народну школу з українською мовою викладання. клопотання підписали П. Житецький, М. Лисенко, Олена Пчілка та Леся Українка [12, с. 295, примітка 1093].

Перебуваючи на лікуванні в Ялті, Леся Українка продовжувала жваво цікавитися київським і взагалі українським життям, особливо новинами «Просвіти». У листі до сестри Ольги 10 (23).IV.1907 р. вона просить прислати номер газети «Рада», де мала бути звістка про зібрання товариства 25.III.1907 р.: «А як ні, то, може б, хоч в коротких словах написала, що там було на тому зібранні? Цікаво теж, який там вечір Шевченка вийшов. ... Я було за своєю бідою в минулих листах ні про що вже не питала, але мені таки часом дуже хотілось би знати, що і як там діється в Києві. Хто у нас тепер головою на «Просвіті»? Чи поїхав Грінч[енко] за кордон? Якщо ні, то, зустрівши його, скажи, що тепер я могла б переглянути ті його переклади, про які ми з ним говорили, – як хоче, нехай присилає (дай йому мою адресу)» [12, с. 330-332]. Посилаючи після виїзду з Києва в 1907 р. Б. Грінченкові відбиток свого оповідання «Приязнь», надрукованого в 10-й книжці «Киевской Старини» за 1905 р., на обкладинці надписує: «На спомин спільної праці в «Просвіті» [8, с. 161].

У 1907 р., лікуючись у Криму, Леся Українка продовжувала листуватися з Б. Грінченком і його сім'єю, а її листи набували приватнішого характеру.

У листі до Б. Грінченка 4 (17).IX.1907 р. з Балаклави вона ділиться з адресатом своїми літературними планами: «Викінчую тепер аж дві чималі віршовані драми (маю надію, що се такі будуть драми справжні, себто здатні до постановки на сцені) [йдеться про драматичні поеми «У пущі» та «Руфін і Прісцилла» – Ю.Б.]... Другу я могла б і хотіла б дати Вам, тільки боюсь обіцяти зробити се раніш декабрю,...я відношусь до сеї своєї речі дуже серйозно і хотіла б ужити всеї сили, щоб зробити її чимсь людським». Повідомляла про стан свого здоров'я, яке «ніколи не вважало за свій обов'язок бути нормальним, а вже й за те спасибі, що до якого часу воно терпить оці мої «усиленныя литературныя занятія», та надсилала родині Б. Грінченка «щире привітання» від свого чоловіка К. Квітки, повідомляючи, що «здоров'я його все поправляється, є надія, що й зовсім вигоїться». Лист підписано: «З великою пошаною, Леся Українка» [12, с. 340-341].

Особливим є лист Лесі України до подружжя Грінченків з Ялти 8(21).II.1908 р. Після обговорення літературно-видавничих справ вона вперше, як близьким людям, переповідала подробиці проблем зі своїм здоров'ям: «А я, на лихо собі, знов «почала спочатку» свою туберкульозну епопею і моя енергія від сього не збільшується.... Ліля, певне, мала Вам розказати, що я тепер серйозно хвора і хотіла лізти під хірургічний ніж, та послухала Ліліної поради і відклала трохи надалі цю справу до консультації з більшими медичними авторитетами, ніж ялтинські. Воно, справді, вирізати нирку недовго, та вже назад не пришиєш «в разі помилки», а такі «помилки» трапляються... Можливо й те, що мене вже і різати запізно, тоді прийдеться кудись в Каїр мандрувати або й далі... Найприкріша мені та перспектива, що коли б не прийшлося дожити віку на чужині, бо туберкульоз нирок найбільше вимагає дуже сухого і гарячого клімату, а де ж його взяти на Україні? Ну, та, може, ще врятує «залізо» («медикаменти» щось не дуже помагають), а як ні, тоді вже подумаю про «вогонь». Поки що живу собі та літа жду. Настрій не з приємних, «работоспособность» мінімальна. Навіть листи не дуже добре писати, бо я вже була одвикла від лежачого писання, то тепер ніяк не наломлюся, а сидіти довго мені вадить, так само як і ходити. При тому всьому таки трохи пишу» [12, с. 372].

Щиро дякувала Б. Грінченку за його надіслані книжки з авторськими написами – «се справді було нам великим дарунком!» [12, с. 371]. Була втішена, що «Ялта вигоїла таки одного з нас: Клим, здається, солідно поправився, а може, й видужав, за се вже Кримві дякувати. Ну, а таким, як я, либонь ніякий Крим не поможе: «не було змалку, не буде й до 'станку». Все-таки, певне, «два віка» проживу... Простіть за нудний лист і будьте здорові, дужі та веселі. Коли обізветесь ще, будемо дуже раді [12, с. 372].

Дуже щирим і сімейним був лист Лесі Українки до подружжя Грінченків 16 (29).VI.1909 р. із Телави Тифліської губернії. Вона знала про низку трагедій в його родині: 1 (14) жовтня 1908 р. від туберкульозу легенів померла єдина донька Грінченків Анастасія; у лютому 1909 р. немовлям помер її син Володимир; у тому ж році письменник втратив і матір. Леся Українка зізнається, що не наважувалася писати до Грінченків: «Ще якби могло писане слово справді вимовити все, що так глибоко відчувається, а то воно все виходить наче холодне чи офіційне, може тому, що живе слово часто німіє перед величчю горя». Тепер же зважилася обізнатись, думаючи, що чимось може стати Грінченкам у пригоді. Так письменниця намагалася порадами підтримати і підбадьорити близьких їй людей.

Знаючи про загострення у Б. Грінченка туберкульозу легенів і його наміри виїхати на зиму на лікування, вона, «гірким досвідом умудрена», детально описує найкращі для цього відомі їй місця – Крим, італійське Сан-Ремо, Єгипет, «курортник» у Кам'янці понад Дністром, який «тепер дуже вилюднів, з гарними кліматом околицею і «рідним народом»; порівнює умови проживання й лікування; аналізує можливі матеріальні витрати; береться допомогти влаштувати місце лікування через своїх знайомих – «коли б же Вам такі треба було щось більше довідатись про такі справи, то я з охотою і сама напишу, що знаю, і людей допитаюсь по дальших світах» [12, с. 443]. «Коли б Ви наважились туди [в Єгипет – Ю.Б.] поїхати, то я була б рада, бо й мені конче треба в Єгипет на сю зиму, а то я сього року так ниділа, що вже, здається, гірше нікуди [12, с. 442].

Переповідала Леся Українка також подробиці боротьби з власною та чоловіковою недугою: «Поки там Єгипет, то ми з чоловіком уприскуємо собі антитуберкульозну сироватку д[окто]ра Spendler'a. Мені, сказати правду, користі щось невидко з того (бо, кажуть, туберкульоз нирок якось мало сим способом піддається), а Климові таки є користь, бо груди видимо зміцніли, відколи став міцніший розчин уприскувати. ... Найгірше мені те, що я тепер і писати не завжди можу, бо часто од виснаження голова не служить, і то так, як ще зроду у мене не бувало, хіба після операції. Проте все ж дещо пишу, та от і лежить воно «втунь», бо речі все великі, а в «Вістнику», – хвалиться, – «залежи», от і жде воно слушного часу, бо де инде довшої речі не можна примістити, а сама видавати я не вмю, та воно і трудно з такої далечі, як оцей Телав....А найгірше не служить мені чужина. Стільки вже я на їй жила, а ніяк непривикну... Хоча рідному красві з мене тепер небагато користі було б, хоч би я й там була. Я ж «большею частию лежу на кровати» [12, с. 443].

Знаючи про переїзди в Київській «Просвіті», пов'язані з хворобою Б. Грінченка, письменниця тривожилася, «який то там лад тепер буде?.. Боюся, що ніякого, бо стали на чолі люде може й добрі, та

без досвіду і без престижу, а се для товариства в наші часи дуже погано» [12, с. 444].

Леся Українка листувалася з Б. Грінченком фактично до кінця його життя. В останньому з відомих листів до нього 20.I (2.II).1910 р. з Гелуана в Єгипті вона переповідає подробиці свого перебування на Villa Continental, з певним оптимізмом повідомляє про покращення її стану, маючи навіть «дерзку надіжду» зовсім покинути в Єгипті свої недуги, «коли не тепер, то на той рік, а, може, таки й тепер». Водночас вона інформує про нормалізацію температури і значно більшу енергію в організмі, про плановане лікування ін'єкціями туберкуліну та інші подробиці, відзначає якусь особливу лагідність колориту та легкість повітря, чого ніде в Європі не завважувала. Усе це піднімало дух Лесі Українки, от тільки земляків їй бракувало: «Воно то є дехто gente ruthenus [українець за походженням (лат.) – Ю.Б.], але се мало потішає, бо таки хотілось би, щоб і natione [за національністю (лат.) – Ю.Б.] був свій чоловік» [12, с. 465].

Письменниця знову намагалася підбадьорити Б. Грінченка: «Шкода, що Ви не поїхали зо мною в Єгипет. Ми б тоді, може, й без санаторій обійшлись, а взяли б собі якусь хатку та й жили б колонією українських письменників. Та, може б, воно ще й тепер не пізно? Я чувала від людей, що поприїздили сюди з Капрі, з Корфу, з Рів'єри, що такі всі ті місця проти Єгипту (а надто нашого Гелуана) нічого не стоять» [12, с. 465]. Леся Українка висловлювала жаль, що їй нічого не відомо про стан Б. Грінченка, бо з Києва звістки «поки дійдуть, то мають вже не сучасний, а хіба історичний інтерес, тим часом рада була б довідатися щось сучасного. Хоча, – зазначає, – знаю по собі, що про здоров'я дуже нудно писати» [12, с. 466].

Смерть Б. Грінченка 23.IV (6.V).1910 р. в італійському містечку Оспедалетті поклала край спілкуванню двох видатних особистостей.

Таким чином, за листами Лесі Українки можна виділити два періоди в її взаєминах із Б. Грінченком. Перший охоплює кінець 1880-х – 1890-і рр. Тоді, особисто не знаючи Б. Грінченка, молода поетеса критично відгукувалася про його літературну творчість і громадську діяльність. Незгоди між ними були виявом протистояння генерацій в українській літературі й, очевидно, мали естетичне, а не політичне підґрунтя: йшлося про боротьбу літературних поколінь, необхідність зречення українофільства й відстоювання нових модерністських художніх тенденцій. До цього варто додати публічні полеміки, які Б. Грінченко вів на сторінках преси з М. Драгомановим, якого дуже любила і поважала поетеса.

Другий період стосунків охоплює початок 1900-х – 1910 рр.: відбулося їхнє знайомство, відійшов у минуле молодечий полемічний запал в оцінках творчості, прийшло взаємне розуміння ваги і місця кожного в національному розвої українства. Їх об'єднувала спільна громадська робота і мета –

незалежність духу і чину українців як нації. З тих пір між Лесею Українкою і Борисом Грінченком склалися теплі людські взаємини, які тривали до останніх днів письменника.

1. Возняк М. Матеріяли до історії українського письменства XIX в. *Zbruč.* URL: <https://zbruc.eu/node/57479>

2. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. К.: Ін-т української археографії НАН України, 1994. 189 с.

3. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. К.: Наукова думка, 1970. Т. 1. 531 с.

4. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. К.: Наукова думка, 1970. Т. 2. 592 с.

5. Друль О. Право на галицькість. *Zbruč.* URL: <https://zbruc.eu/node/57752>

6. Квітка К. На роковини смерті Лесі Українки. *Спогади про Лесю Українку*. К.: Радянський письменник, 1963. С. 220–265.

7. Левченко Г. L'amis de la sainte poesie: особисті контакти Лесі Українки та Івана Франка. URL: <http://ifnan.gov.ua/publish/1/812/>

8. Леся Українка. Документи і матеріали 1871–1970. К.: Наукова думка, 1971. 488 с.

9. Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1907/19070129.html>

10. Леся Українка. Листи: 1876–1897 / упоряд. Прокіп (Савчук) В.А. К.: Комора, 2016. 512 с.

11. Леся Українка. Листи: 1898–1902 / упоряд. Прокіп (Савчук) В.А. К.: Комора, 2017. 544 с.

12. Леся Українка. Листи: 1903–1913 / упоряд. Прокіп (Савчук) В.А. К.: Комора, 2018. 736 с.

13. Михайло Петрович Драгоманов, 1841–1895: Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів: с портретом небіжчика / упоряд. М. Павлик. Львів, 1896. 442 с.

14. Мовчун А. Борис Грінченко в Києві: адреси, життя і діяльність. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18577/1/A_Movchun_Ukr_mova_2012_NDLG.pdf

15. Мороз М. Леся Українка і «Просвіта». «Просвіта» – оберіг незалежності та соборності України. *Збірник наукових праць*. 2010. Випуск 19. 784 с.

16. Погрібний А. Г. Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX – початку XX ст. Питання ідейно-естетичної еволюції. К.: Либідь, 1990. 232 с.

17. Сімович В. Листування Лесі Українки з Й. Маковесем: із додатком листів Олени Пчілки та власних споминів про побут Лесі Українки в Чернівцях. Львів: Хортиця, 1938. 78 с.

18. Старицька-Черняхівська Л. Хвилини життя Лесі Українки. *Вибрані твори*. К.: Наукова думка, 2000. С. 741–763.

19. Статєєва В. Місце Б. Грінченка в дискусії про українську мову 1891–1892 років. *Zbruč.* URL: <https://zbruc.eu/node/57726>

20. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 т. Т. 49: Листи (1886–1894). К.: Наукова думка, 1986. 810 с.

21. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. К.: Києво-Могилянська Академія, 2003. 157 с.

22. Шерех Ю. Мовна дискусія 1891–1893 років і участь у ній Івана Франка. *Рідне слово*. Мюнхен, 1946. Ч. 6. с. 73–79.

References

1. Vozniak M. *Materialy do istorii ukrainskoho pysmenstva XIX v.* [Materials on the history of Ukrainian literature of the XIX century]. *Zbruč.* URL: <https://zbruc.eu/node/57479> (in Ukrainian).

2. Hrinchenko B., Drahomanov M. (1994). *Dialohy pro ukrainsku natsionalnu spravu* [Dialogues on the Ukrainian national cause]. K.: In-t ukrainskoi arkhеоhrafii NAN Ukrainy. 189 p. (in Ukrainian).

3. Drahomanov M. P. (1970). *Literaturno-publitsystychni pratsi: u 2 t.* [Literary and journalistic works: in 2 vols]. K: Naukova dumka. Vol. 1. 531 p. (in Ukrainian).

4. Drahomanov M. P. (1970). *Literaturno-publitsystychni pratsi: u 2 t.* [Literary and journalistic works: in 2 vols]. K: Naukova dumka. Vol. 2. 592 p. (in Ukrainian).

5. Drul O. *Pravo na halytskist* [The right to Galicianity]. *Zbruč.* URL: <https://zbruc.eu/node/57752> (in Ukrainian).

6. Kvitka K. (1963). *Na rokovyny smerti Lesi Ukrainky* [On the anniversary of Lesya Ukrainka's death]. *Spojadi pro Lesiu Ukrainku*. K.: Radianskyi pismennyk. P. 220–265 [in Ukrainian].

7. Levchenko H. *L'amis de la sainte poesie: osobysti kontakty Lesi Ukrainky ta Ivana Franka* [L'amis de la sainte poesie: personal contacts of Lesya Ukrainka and Ivan Franko]. URL: <http://ifnan.gov.ua/publish/1/812/> (in Ukrainian).

8. Lesia Ukrainka (1971). *Dokumenty i materialy 1871–1970* [Documents and materials 1871–1970]. K.: Naukova dumka. 488 p. (in Ukrainian).

9. Lesia Ukrainka. *Entsyklopediia zhyttia i tvorchosti* [Encyclopedia of life and work]. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1907/19070129.html> (in Ukrainian).

10. Lesia Ukrainka (2016). *Lysty: 1876–1897* [Letters: 1876–1897]. Kyiv: Komora. 512 p. (in Ukrainian).

11. Lesia Ukrainka (2017). *Lysty: 1898–1902* [Letters: 1898–1902]. Kyiv: Komora. 544 p. (in Ukrainian).

12. Lesia Ukrainka (2018). *Lysty: 1903–1913* [Letters: 1903–1913]. Kyiv: Komora. 736 p. (in Ukrainian).

13. *Mykhailo Petrovych Drahomanov 1841–1895: Yeho yubylei, smert, avtobiografiia i spys tvoriv: s portretom nebihzchyka* (1896). [Mikhail Petrovich Drahomanov, 1841–1895: His anniversary, death, autobiography and list of works: with a portrait of the deceased]. Lviv. 442 p. (in Ukrainian).

14. Movchun A. *Borys Hrinchenko v Kyievi: adresy, zhyttia i diialnist* [Boris Grinchenko in Kiev: addresses, life and work]. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18577/1/A_Movchun_Ukr_mova_2012_NDLG.pdf (in Ukrainian).
15. Moroz M. (2010). *Lesia Ukrainka i «Prosvita»* [Lesya Ukrainka and Prosvita]. «Prosvita» – *oberih nezalezhnosti ta sobornosti Ukrainy. Zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 19. 784 p. (in Ukrainian).
16. Pohribnyi A. H. (1990). *Borys Hrinchenko v literaturnomu rusi kintsia XIX – pochatku XX st. Pytannia ideino-estetychnoi evoliutsii* [Boris Grinchenko in the literary movement of the late XIX – early XX century. Questions of ideological and aesthetic evolution]. K.: Lybid. 232 p. (in Ukrainian).
17. Simovych V. (1938). *Lystuvannia Lesi Ukrainky z Y. Makoveiem: iz dodatkom lystiv Oleny Pchilky ta vlasnykh spomyniv pro pobut Lesi Ukrainky v Chernivtsiakh* [Lesya Ukrainka's correspondence with J. Makovei: with the addition of Olena Pchilka's letters and her own memories of Lesya Ukrainka's life in Chernivtsi]. Lviv: Khortytsia. 78 p. (in Ukrainian).
18. Starytska-Cherniakhivska L. (2000). *Khvylyny zhyttia Lesi Ukrainky* [Minutes of Lesya Ukrainka's life]. *Vybrani tvory*. K.: Naukova dumka. P. 741–763 (in Ukrainian).
19. Statieieva V. Mistse B. *Hrinchenka v dyskusii pro ukrainsku movu 1891-1892 rokiv* [The place of B. Hrinchenko in the discussion of the Ukrainian language of 1891-1892]. *Zbruč*. URL: <https://zbruc.eu/node/57726> (in Ukrainian).
20. Franko I. Ya. (1986). *Zibrannia tvoriv u 50 t. T. 49: Lysty (1886-1894)* [Collection of works in 50 vols. Vol. 49: Letters]. K.: Naukova dumka. 810 p. (in Ukrainian).
21. Shevelov Yu. (2003). *Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy* [Galicia's contribution to the formation of the Ukrainian literary language]. K.: Kyievo-Mohylianska Akademiia. 157 p. (in Ukrainian).
22. Sherekh Yu. (1946). *Movna dyskusiiia 1891–1893 rokiv i uchast u nii Ivana Franka* [Language discussion of 1891-1893 and the participation of Ivan Franko]. *Ridne slovo*. Part 6. Miunkhen. P. 73-79 (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.26.4>
УДК 13 +122

Юлія Бродецька

доктор філософських наук, доцент кафедри філософії
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро

ORCID: 0000-0001-9186-0767
Email: yuliaybrod@gmail.com

ВІДЧУЖЕННЯ ВІД СЕБЕ ЯК РОЗРИВ ЖИТТЄВИХ ЗВ'ЯЗКІВ ЗІ СВІТОМ

Анотація. Аналітика дослідження зосереджена на розгляді однієї з основних екзистенційних проблем розвитку індивідуального та суспільного буття – відчуженні. В якості феномена, що описує онтологічну ситуацію порушення або розриву зв'язків особистості зі спів-буттям, відчуження виступає умовою ненабуття чи втрати сенсу життя. Відтворюючись генетично в іудео-християнській традиції, феномен характеризує ситуацію втрати зв'язку особистості перш за все зі своїм духовним потенціалом, вірніше, не розкриттям його. Тому зазначається, що внаслідок цього людина відмовляється брати відповідальність за своє життя. Використовуючи внутрішні ресурси не на розвиток потенцій душі, а на досягнення матеріальних благ, що виставляються сучасною соціально-політичною системою в якості маркерів «успіху», людина зраджує себе. Вона, таким чином, підпорядковує своє життя владі зовнішніх сил, чужих, непритаманних її природі. Це й призводить до розриву між сутністю й існуванням, до формування відчуття незадоволеності, безсилля, невідповідності належному.

Автор фокусує увагу на тому, що цілісність, спів-буттєвість, спів-причетність, затребуваність особистості народжуються саме у стосунках. Тому будь-яке порушення, деформація чи симуляція цих духовних зв'язків, створює проблеми як індивідуального, так і соціального розвитку. Сучасний простір стосунків, у якому переважають «дальні зв'язки», лише констатує актуалізацію проблеми відчуження особистості, що з індивідуального простору транслюється на всі види соціальних відносин. Вирішення ж проблеми, на думку автора, лежить у просторі екзистенційної проблематики, тобто долання тенденцій до самовідчуження особистості. Саме цей ракурс дослідження проблем соціального й індивідуального розвитку і вимагає розробки методології дослідження питання.

Ключові слова: самовідчуження, смисловтрата, спів-буття, криза особистості, культ бажання, конформність.